

Zdzisław Mach

Symbolika narodowa i religijna centrum pielgrzymkowego w odniesieniu do współczesnej tożsamości Polaków

Od szeregu lat w Europie zachodzi proces odrodzenia i wzbogacenia zbiorowego życia symbolicznego, w szczególności rozmaitych rytuałów i publicznych świąt. Zjawisko to budzi zainteresowanie badaczy kultury europejskiej, jako że zaprzecza ugruntowanemu do niedawna pogładowi o zaniku tych tradycyjnych zjawisk kulturowych na rzecz indywidualizacji, sekularyzacji i rezygnacji z manifestowania więzi lokalnej. Społeczeństwo europejskie końca wieku dwudziestego miało być racjonalne, zmodernizowane, złożone z autonomicznych jednostek realizujących swoje indywidualne sukcesy w ramach wielorako złożonej struktury społecznej i partycypujących w globalnej kulturze masowej. Modernistyczny program rozwoju społecznego przewidywał racjonalizację i sekularyzację nie tylko produkcji, polityki i w ogóle społecznej organizacji, ale też rozrywki, świętowania i potwierdzania własnej przynależności. Religia miała stać się sprawą indywidualną, a jej publiczne manifestacje winne były zanikać w miarę wzrostu wykształcenia i poziomu cywilizacyjnego społeczeństwa.

Obserwacja życia społecznego ostatniego dwudziestolecia zdaje się jednak świadczyć o tym, że te przewidywania niezupełnie się sprawdziły. Częstym zjawiskiem jest poszukiwanie nowych form kultu, łączenie się ludzi w grupy celem wyznawania i praktykowania religii czy głoszenia ideologii. Samotność w zrjonalizowanym świecie nie wystarcza, pozostawia poczucie braku więzi i niedostatku form wyrazu. Ludzie pragną przynależać do grupy, artykułować swoją tożsamość, potwierdzać więzi lokalne, obcować z *sacrum*. W wielu miejscach Europy pojawiają się na nowo zapomniane zbiorowe formy świętowania, organizuje się jarmarki, karnawały, odpusty, a także różne formy zbiorowej działalności religijnej bądź częściowo religijnej, wśród których pielgrzymki należą do najbardziej widocznych. Jasne jest przy tym, że działania te zmieniają swoją formę w stosunku do dawnej tradycji o tyle, że wykraczają swoim zasięgiem poza tradycyjne granice społeczności lokalnej i odnoszą się do szerszych całości społecznych, czasem włączając elementy symboliki narodowej, a czasem budując granice symboliczne oddzielające społeczność lokalną od „obcych” i przez to chroniące jej tożsamość (por. Boissevain 1992).

uczynieniem wymaganiom tradycji oraz osobistym potrzebom *sacrum*, czy po prostu szansą na spełnienie prognień dzięki interwencji świętego czy na wyrażenie wdzięczności. Dla wielu z nich jest też sposobem uświęcenia własnej ziemi, z którą czują się związani, na której znajduje się sanktuarium, do którego przychodzą, czasem wracając z daleka, aby oddać cześć nie tylko konkretnemu Świętemu, ale też własnej ziemi, społeczności czy ojczyźnie. Z drugiej strony opisane powyżej procesy szukania własnej tożsamości w zmieniającym się, pluralistycznym kulturowo świecie powodują zwrócenie się ku tradycyjnym formom kultu wśród ludzi, którzy przeszli przez proces modernizacji, odeszli od tradycji, a teraz do niej w pewien sposób wracają, poszukując własnych korzeni i własnej tożsamości oraz odrębności. Pielgrzymka dla tych ludzi staje się świadomym wyborem zbiorowego, spektakularnego kultu mającym swój wymiar ideologiczny, będącym wyrazem potrzeby przynależności i sprzeciwu wobec przerostu racjonalności i anonimowości. Niekiedy pielgrzymka staje się wyrazem ideologii i tożsamości politycznej, jak miało to miejsce w Polsce komunistycznej, kiedy wielu ludzi pielgrzymujących do miejsc świętych, szczególnie tych o znaczeniu narodowym, czyniło to, jak się sądzi, nie wyłącznie z pobudek religijnych, ale z chęci zamafestowania opozycyjnych wobec dominującego systemu przekonań politycznych.

Nie ulega wątpliwości, że pielgrzymki mają też wymiar czysto praktyczny, ekonomiczny, pozwalając osiągać niemałe dochody ludziom żyjącym na szlakach pielgrzymek. Ważny jest też aspekt turystyczny współczesnych pielgrzymek, którego istnienie nie ulega wątpliwości. Z drugiej jednak strony nie należy turystyki pielgrzymkowej trywializować, gdyż często motywy religijne współlistnieją z turystycznymi, a często też, jak można mniemać, „turysta religijny” doznaje istotnych przeżyć religijnych, nawet jeśli ich nie oczekiwał, w wyniku obcowania z *sacrum*.

W Polsce komunistycznej pielgrzymowanie do miejsc świętych miało, jak wspomniałem, wymiar polityczny. Kościół Katolicki był enklawą wolności i alternatywnej tożsamości. Stwarzał możliwość wyrażania protestu politycznego i praktykowania sposobu życia odmiennego od lansowanego przez państwo. Toteż pod skrzydła Kościoła przychodziło wielu ludzi, którzy w demokratycznym społeczeństwie pewnie szukaliby innych ram organizacyjnych dla swojej działalności. Jednocześnie Kościół był bardzo „inkluzywny”, w tym sensie, że otwierał swoje drzwi szeroko, zachęcając wszystkich niezadowolonych z kultury i ideologii oficjalnej do przyjscia w celu praktykowania odmienności. Kościół nie wymagał deklaracji religijnych, nie pytał o osobiste przekonania ani o szczegóły życia osobistego - realizował swoją misję społeczną przez oferowanie alternatywnego sposobu życia wobec braku innych niezależnych od państwa instytucji. Kościół był też ostoją uczuć patriotycznych, które łączył z religią, kształtując stereotyp Polaka-Katolika.

Pielgrzymki były więc w Polsce formą kultu stanowiącą część systemu praktyk ludowego katolicyzmu, ale także formą tworzenia i wyrazem zbiorowej tożsamości na poziomie lokalnym i narodowym, wobec braku innych nie-komunistycznych możliwości. Funkcja pielgrzymek odnosząca się do kształtowania tożsamości na poziomie lokalnym i do tworzenia ram symbolicznych dla zbiorowego świętowania i przeciwstawienia się anonimowości kultury masowej jest wspólna dla wszystkich krajów Europy,

gdzie ta forma praktyki religijnej występuje. Być może specyfiki polskich pielgrzymek należy upatrywać w dwóch wątkach: w ludowości polskiego katolicyzmu (choć podobne jego cechy występują też na południu Europy) oraz w narodowej misji Kościoła.

Tak więc pielgrzymka to święto regionu i społeczności lokalnej. To wyraz zbiorowej tożsamości, zaznaczenia własnej odrębności wobec obcych, teraz także wobec turystów, to odświętność, w której jest miejsce dla wszystkich. We współczesnej Europie pielgrzymka do lokalnego miejsca kultu to też wyraz tożsamości lokalnej jako alternatywy wobec tożsamości narodowej. Funkcją pielgrzymki jest stworzenie ludziom możliwości bycia razem, wspólnego przeżywania uczuć religijnej i społecznej solidarności, danie poczucia siły, która jest we wspólnocie. Pielgrzymka jest okazją do wspólnego świętowania, w którym przełamuje się alienacja zagubionych w świecie kultury masowej jednostek ludzkich. Dla poszczególnych ludzi, a także dla rodzin, a niekiedy dla szerszych społeczności a nawet dla społeczeństwa narodowego, pielgrzymka daje możliwość wyrażenia nadziei na spełnienie marzeń i odwrócenie złego losu. Jest to ten aspekt pielgrzymki, który dla większości ludzi stanowi jej zasadniczy sens i funkcję.

W powojennej Polsce szczególnego charakteru nabrały te pielgrzymki, w których motywacje indywidualne skojarzone zostały z narodowymi. Działalność Kościoła Katolickiego również polegała w tym względzie na łączeniu aspektów indywidualnej religijności z poczuciem więzi narodowej, którą Kościół wzmacniał kojarząc z tożsamością religijną. Polacy pielgrzymowali do miejsc świętych w celu praktyk kultowych motywowanych tradycją lub osobistym pragnieniem kontaktu z *sacrum*. Pielgrzymowali także, aby spełnić swoje osobiste pragnienia. I wreszcie udawali się do miejsc świętych, aby dać wyraz swoim przekonaniom politycznym, opowiedzieć się po jednej ze stron spolaryzowanego politycznie społeczeństwa, podkreślić swoją więź z Kościołem i religią jako opozycyjną instytucją i ideologią. Nie chodziło tu jedynie o proste „zrobienie rządowi na przekór”, ale o zmanifestowanie i potwierdzenie istnienia solidarności społecznej i poczucia tożsamości zbudowanego według kryterium opozycji wobec politycznego i ideologicznego *status quo*. Każde pielgrzymowanie do miejsc kultu religijnego miało w Polsce komunistycznej taki aspekt. Największego znaczenia nabral on jednak w Częstochowie.

Sanktuarium Jasnogórskie, czy mówiąc popularnie Częstochowa, stało się w ciągu wieków, a szczególnie po szwedzkim potopie, centrum oraz jednym z głównych symboli polskiej tożsamości narodowej. Miejsce to było nie tylko Świątynią i sanktuarium cudownego wizerunku Madonny, ale twierdzą chroniącą naród przed wrogiem, punktem centralnym patriotyzmu, z którego, jak w sienkiewiczowskiej zmitologizowanej wizji historycznej, następuje odrodzenie i wyzwolenie. W okresie po drugiej wojnie światowej ta rola Częstochowy zyskała na znaczeniu. Jasna Góra stała się centrum duchowym Polski, środkiem przestrzemi sakralnej organizującej patriotyzm tych Polaków, którzy nie chcieli zaakceptować oficjalnie głoszonej, komunistycznej wizji polskości. Tę rolę Częstochowa nadal pełni w publicznym i politycznym życiu Kościoła, czego wyrazem jest wybór tego miejsca przy okazji wygłaszania przez

Prymasa wypowiedzi o szczególnym znaczeniu politycznym. Rolę Częstochowy - Jasnę Góry można sprowadzić do trzech poziomów:

- 1) Atrakcji turystycznej i ważnego zabytku kultury polskiej. Ze względu na tę rolę do Częstochowy przybywa rokrocznie tłum turystów lub pielgrzymów-turystów, którzy łączą cel religijny z poznawczym w sensie krajoznawczo-historycznym.
- 2) Symbolicznego centrum narodu w świadomości ogromnej liczby Polaków.
- 3) Centrum politycznej i narodowej aktywności Kościoła Katolickiego.

Kościół za czasów Polski komunistycznej był, jak wspomniałem powyżej, bardzo inkluzywny, zachęcający wszystkich niezadowolonych ze *status quo* do przyścia pod jego skrzydła. Z tego względu rosła polityczna rola Częstochowy i pielgrzymek, które przybywały tam masowo z całej Polski. Pielgrzymki te były okazją do zmanifestowania uczuć patriotycznych i politycznie opozycyjnych. Grupy pielgrzymów były organizowane przez parafie lub według kryteriów społecznych czy demograficznych (grupy zawodowe, młodzież). Chodziło o to, aby powiązać organizację społeczną z aktywnością religijną i aby stworzyć religijno-patriotyczny wymiar tworzenia się zbiorowej, na przykład zawodowej lub pokoleniowej, tożsamości. Symbol Matki Boskiej Częstochowskiej połączył się z flagą narodową i Orłem Białym w koronie w jeden system symboliczny polskiego patriotyzmu. Po stanie wojennym w latach osiemdziesiątych dołączyła do tego jeszcze symbolika Solidarności, dla której Jasna Góra była miejscem publicznej obecności.

Obecnie Częstochowa pełni nadal rolę centrum religijnego i narodowo-patriotycznego, nie mówiąc już o turystycznej. Dzieje się to jednak w zmienionej sytuacji politycznej, społecznej i kulturowej oraz przy odmiennej roli Kościoła w Polsce. Społeczeństwo polskie przeżywa kryzys tożsamości. Likwidacja polaryzacji politycznej i ideologicznej czasów komunistycznych a szczególnie okresu po stanie wojennym, kiedy wszystko było jasne i proste, wiadomo było, kto jest „nasz”, a kto „obcy”, wywołała ujawnienie się wielu poprzednio ukrytych podziałów, napięć i konfliktów. W czasie, gdy społeczeństwo dzieliło się w płaszczyźnie ideologicznej zasadniczo na zwolenników i przeciwników politycznego *status quo* (przy czym w okresach względnego spokoju społecznego rosła liczba osób obojętnych, a w czasie gwałtownych konfliktów polaryzacja się pogłębiała), inne podziały, na przykład według kryteriów zawodowych, demograficznych czy etnicznych były jakby zawieszane, „zamrożone”. Najważniejsze było przezwyciężenie głównego konfliktu. Gdy to się stało, poprzednie podziały uległy „odmrożeniu”. Dla wielu odkrycie tych nowych podziałów łączyło się z frustracją, że oto złudzeniem okazała się wspaniała jedność narodu skupionego w jednym związku Solidarność. Taki związek mógł jednak istnieć jedynie w społeczeństwie spolaryzowanym jednym konfliktem. Nowe podziały, zwiększona ruchliwość społeczna, szanse wielorakiej politycznej, ekonomicznej i kulturowej aktywności, nowe idee, mody i sposoby życia, dostępność dóbr konsumpcyjnych, pęd do wzbogacenia się i odrobienia pokoleniowych zaległości, wszystko to stworzyło dla każdej jednostki i grupy konieczność określenia na nowo swojego miejsca w społeczeństwie, zrekonstruowania własnej tożsamości w nowej sytuacji, gdzie dawne oczywistości przestały obowiązywać. Dla polskiego Kościoła Katolickiego nowa sytuacja społeczna, polityczna i

ideologiczna, jak również gospodarka rynkowa oznaczały nowe wyzwania. W spolaryzowanym społeczeństwie Polski komunistycznej Kościół był ideologiczną opozycją i bastionem wolnej myśli. W nowej sytuacji, kiedy do władzy w państwie doszli ludzie blisko z Kościołem związani, opozycyjność polityczna nie mogła dłużej stanowić o sensie publicznej roli Kościoła. Aktywność swą zwrócił on więc z jednej strony w kierunku umacniania swojego wpływu na proces legislacyjny, kulturę, media i przebudowę edukacji, z drugiej zaś ku sprawom rodziny i moralności. Kościół stał się też bardziej ekskluzywny i wymagający: przestał akceptować wszystkich niezadowolonych, a zaczął wymagać jasnych deklaracji światopoglądowych. W nowym, pluralistycznym społeczeństwie Kościół przestał być monopolistą w dziedzinie duchowej i ideologicznej, a stał się jedną z instytucji konkurujących na rynku ideologii i sposobów życia. Nie wszyscy duchowni potrafili się do tej nowej sytuacji przystosować, tęskniąc za jednością światopoglądową. Co więcej, trwa w Polsce dyskusja na temat istoty polskiej tożsamości narodowej, którą Kościół upatruje w katolicyzmie. Konkurencją w tym względzie jest nie tyle nawet skompromitowany komunizm, ile nie uznający prawd absolutnych liberalizm, będący częścią kultury zachodniej - przedmiotu aspiracji szerokich rzesz społeczeństwa polskiego. Te zmiany znalazły swoje odzwierciedlenie w praktyce kościelnej działalności publicznej, w tym w pielgrzymkach do Częstochowy. Treść kazań kierowanych stamtąd do wiernych zmieniła się. Nie ma już krytyki władz (przynajmniej do czasu objęcia władzy w państwie przez partie lewicowe), lecz napomnienia kierowane do wiernych, krytyka postaw konsumpcyjnych, nieprzestrzegania katolickich zasad moralności seksualnej, ulegania zachodniemu liberalizmowi. Jednocześnie duża aktywność polityczna księży w tym centrum polskiej tożsamości narodowej, jakim jest Częstochowa, koncentruje się już nie, jak za czasów komunistycznych, na pokrzepieniu serc, mobilizacji społecznej energii i umacnianiu przekonań, lecz na nawoływaniu do dokonywania pożądanych z kościelnego punktu widzenia wyborów - w sytuacji gdy, w odróżnieniu od czasów komunistycznych, każdy może swobodnie wyboru dokonać. Ważną rolę w tej działalności odgrywa wizja Polski narodowej, utożsamiająca społeczeństwo z narodem, a polskość z katolicyzmem. Problem polega tu na tym, że społeczeństwo to całość pluralistyczna, złożona we współczesnej cywilizacji europejskiej z obywateli wybierających sposoby życia, ideologie i przynależność grupową, podczas gdy naród to całość określona przez wspólną kulturę i tradycję. Jeśli więc Polska oznacza naród, to na margines zepchnięci zostają ci, którzy nie należą do wspólnoty kulturowej bądź nie identyfikują się z nią w pełni, a więc ludzie o odmiennej przynależności etnicznej, religijnej, czy o odmiennym systemie wartości, choćby nawet, jak obywatelom przystało, chcieli lojalnie pracować dla wspólnego dobra. Utożsamienie polskości z katolicyzmem oznacza, że Polska staje się ojczyzną wyłącznie ludzi wierzących i praktykujących w ramach tego konkretnego systemu religijnego. Po przeciwnej stronie barykady stoją, według tej ideologicznej wizji świata, wrogowie narodu polskiego określane zamiennie jako ateści lub komuniści (na przykład w kazaniu wygłoszonym na Jasnej Górze w październiku 1995 w czasie kampanii wyborczej na prezydenta RP). Powstaje w ten sposób spójna symboliczna wizja, w której krystalizują się wyraźne podziały polityczne i ideologiczne. Sanktuarium częstochowskie, tradycyjnie uważane za centrum polskość, staje się w nowej

sytuacji miejscem, z którego promieniuje nowa ideologia narodowo-polityczna. W okresie wyborów prezydenckich 1995 miejsce to było też sceną walki politycznej, w sytuacji rysującej się nowej polaryzacji społeczeństwa. Jest jednak jedna istotna różnica pomiędzy sytuacją z końca 1995 a okresem Polski komunistycznej. Wówczas Kościół zakładał, w znacznej mierze słusznie, że społeczeństwo, gdyby tylko miało szansę, opowiedziałoby się w wyborach politycznych po tej stronie barykady, którą Kościół uważał za słuszną. Teraz nie ma takiej pewności i Kościół walczy o to, aby Polacy wybrali jego wizję świata, wbrew licznym symptomom, że stanie się inaczej.

Wiele można powiedzieć o ideologicznym przesłaniu centrum pielgrzymkowego na podstawie analizy jego symboliki. Naturalnie dominującym symbolem sanktuarium Jasnogórskiego jest wizerunek Czarnej Madonny. Nie wyczerpuje on jednak bogactwa symboliki świątyni. Można wskazać na trzy poziomy symboliczne odpowiadające trzem poziomom tożsamości pielgrzymów:

1. Poziom indywidualny dotyczy poszczególnych ludzi, którzy przybywają do świętego miejsca, aby oddać cześć religijną świętemu i aby uzyskać od niego (lub od niej) łaski, które mogą mieć różny charakter, od bardzo praktycznych do metafizycznych. Ludzie wyrażają swoje potrzeby i prośby, a często też wdzięczność, poprzez modlitwę i wota, które stanowią specyficzną cechę ośrodków pielgrzymkowych. Wota te mają naturale zawsze charakter symboliczny, ale czasem są to symbole ikoniczne, wprost przywołujące treść prośby i dziękczynienia (ręce, nogi, protezy), czasem zaś abstrakcyjne (serca, różańce, krzyżyki, medaliony, medaliki), pod którymi ukrywają się osobiste tajemnice, nadzieje i radości. Czasami symbole mają zaskakującą formę i trzeba wysiłku wyobraźni, aby je rozszyfrować. Jako przykład można przywołać breloczek do kluczy ze znakiem samochodu lub motocykla firmy Honda, zawieszony na ścianie Jasnogórskiego Sanktuarium. Można wyobrazić sobie cały szereg motywacji i znaczeń tego symbolu: spełnienie marzeń młodego człowieka o posiadaniu pojazdu, ocalenie z wypadku drogowego, dziecinny dar ulubionego drobiazgu, aż do mniej liczących z godnością miejsca, ale też możliwych motywacji żartobliwych.

2. Poziom grupowy. Dotyczy on istotnego aspektu pielgrzymek do Częstochowy, polegającego na tworzeniu i wzmocnianiu kolektywnej tożsamości według kryteriów zawodowych czy organizacyjnych. Znaczna część pielgrzymów to zorganizowane grupy dobierane według kryterium przynależności do kategorii profesjonalnej lub członkostwa w organizacji. Wśród wotów widzimy więc tabliczki ufundowane przez organizacje kombatanckie, harcerzy, stowarzyszenia, zakłady pracy, organizacje społeczne. Osobne miejsce zajmują tarcze szkolne, zostawiane przez pielgrzymujące grupy uczniów. Te symbole są zwykle większe od indywidualnych, zaopatrzone w tekst i łatwą do odczytania symbolikę grupową. Są świadectwem zbiorowego kultu i idei powiązania zbiorowej tożsamości społecznej z przynależnością do wspólnoty religijnej. Z punktu widzenia Kościoła ten poziom kreowania tożsamości społecznej jest szczególnie istotny, jako że łączy proces organizowania się społeczeństwa obywatelskiego z religią i instytucją Kościoła.

3. Poziom narodowy. Ten poziom tożsamości Polaków najbardziej łączy się w społecznej świadomości z symboliką Częstochowy. Sanktuarium Jasnogórskie jest przede wszystkim miejscem ogniskującym ideologię narodową w połączeniu z religią katolicką. Wśród symboli widocznych na ścianach Sanktuarium poczesne miejsce zajmują więc emblematy organizacji patriotycznych, politycznych i militarnych, które wyrażają swoją narodowo-religijną ideologię poprzez symbole godła państwowego (w jego koronowanej, niekomunistycznej wersji), flagi państwowej, a także wiele mówiących kombinacji Krzyża z Orłem Białym oraz wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej w połączeniu z godłem państwowym. Nawiasem mówiąc krzyż pojawia się tu stosunkowo rzadko, prawdopodobnie dlatego, że w Częstochowie dominującym symbolem religijnym jest obraz Matki Boskiej, który skupia wszystkie uczucia religijne pielgrzymów i eliminuje inne religijne symbole. Pielgrzymi idą na Jasną Górę, aby modlić się do Matki Boskiej i Jej symbole w zupełności wystarczają.

Bardzo interesujący jest symbol Marii na tle Orła Białego, przedstawiany na złotej tarczy - ryngrafie. Wizerunek Marii wpisany jest w sylwetkę orła. Symbol ten oznacza, że Matka Boska „bierze naród w opiekę”, naród symbolizowany przez orła, ale też stanowi jego centrum, symboliczną esencję. Maria jawi się jako centrum polskości, ale też jest tej polskości skromnie podporządkowana, jest w Orła Białego wpisana, choć nadaje mu sens. Matka Boska należy do Polaków, będąc jednocześnie ich Królową i Patronką. Polska tożsamość narodowa w Częstochowie to patriotyzm maryjny. Inna nieco idea głoszona jest przez drugi z popularnych polskich symboli patriotyczno-religijnych: orła na tle krzyża. Tam orzeł jest przez uniwersalistyczny krzyż „zdominowany”. Użycie tego symbolu przywołuje z jednej strony ideę nierozzerwalnej więzi polskości z chrześcijaństwem, z drugiej zaś wizję „Polski-męczennika narodów”, ukrzyżowanego orła (por. Mach 1985).

W okresie komunistycznym Częstochowa była miejscem, gdzie język symboliczny mógł bez przeszkód się rozwijać i gdzie ideologia narodowo-religijna miała swoje centrum, skupiając tych Polaków, którym obca była komunistyczna wizja świata. Narodowe symbole obecne w Częstochowie miały „opozycyjny charakter”: orły w koronie, plakietki Armii Krajowej, połączenia symboli religijnych i patriotycznych. W Częstochowie można było czuć się odizolowanym od zdominowanego przez komunistów świata zewnętrznego. Obecnie sytuacja znacznie się zmieniła. Polska nie jest już spolaryzowana na dwa wrogie światopoglądy, a z punktu widzenia Kościoła Katolickiego nie wystarczy już zaoferować schronienie tym, którzy kontestują przeciwko politycznemu i ideologicznemu status quo - trzeba walczyć o dusze i umysły ludzi, dla których kultura masowa, cywilizacja konsumpcyjna czy idee liberalne stanowią atrakcyjną alternatywę wobec religii. Matka Boska Częstochowska równie mocno jak dawniej przedstawiana jest w Częstochowie jako Królowa Polski. Stanowi Ona centrum zbiorowej tożsamości narodowej i politycznej Polaków-Katolików. Czy oznacza to, że Częstochowa jest centrum symbolicznym dla wszystkich Polaków? Czy nadal, jak niegdyś, centrum to gotowe jest otworzyć się dla wszystkich polskich patriotów? Flaga narodowa mówi, że tak, jako że jest ona symbolem całego społeczeństwa polskiego, nie tylko narodu rozumianego jako wspólnota kulturowa, ale społeczeństwa obywa-

telskiego, lojalnego wobec wspólnych celów, choć pluralistycznego. Symbol Marii wpisanej w orła proponuje natomiast szczególnie polski wariant polskiego patriotyzmu, ten, który łączy się z religią. Dawniej, za czasów komunistycznych, kiedy ideologia polityczna Kościoła polegała na zakwestionowaniu legitymizacji władzy sprawowanej przez komunistów, nie miało to takiego znaczenia jak obecnie, gdyż połączenie symboliki religijnej z narodową oznaczało przede wszystkim alternatywę wobec komunistycznej wersji patriotyzmu, bardziej niż deklarację religijną. Istota rzeczy polegała wtedy na zadeklarowaniu antykomunistycznego światopoglądu. Obecnie jednak Kościołowi idzie przede wszystkim o wyraźne podkreślenie katolickiego charakteru polskiej tożsamości narodowej i na uzyskaniu od społeczeństwa jasnej deklaracji w tej kwestii oraz lojalności wobec dyktowanej przez katolicyzm wizji świata i sposobu życia. Częstochowa stała się więc bardziej ekskluzywną domeną Polaków-Katolików. Także treść kazań wygłaszanych niekiedy na Jasnej Górze nie pozostawia pod tym względem żadnych niejasności, łącząc polskość z katolicyzmem, a ateizm z komunizmem. Komunizm jest w Polsce nadal obelgą, ale w walce ideologicznej, w której Kościół jest stroną, przeciwnikiem staje się przede wszystkim ateizm, liberalizm i indywidualizm. Nadaje to nowy sens roli Częstochowy jako centrum polskiej tożsamości narodowej.

Literatura:

Boissevain J. (ed.), 1992

Revitalizing European Rituals, London and New York: Routledge.

Gellner E., 1983

Nations and Nationalism, Oxford: Basil Blackwell.

Mach Z., 1985

National Symbols in the Context of Ritual: the Polish Example, JASO vol. XVI, no.1, Hilary, 1985: 19-34.

Smith A.D., 1986

The Ethnic Origins of Nations, Oxford: Oxford University Press.

The National and Religious Symbolism of Pilgrimage Centres in Relation to the Modern Polish Sense of Identity

(SUMMARY)

The article is concerned with certain aspects of the contemporary role of pilgrimage centres in the transformation process which is currently taking place in Polish society's sense of identity. As the 20th century draws to a close, the dynamics of European culture are tending towards the evolution of new forms of a collective sense of identity, and the search for new, but also the revival of old, symbolic forms of expression for

society's collective existence. The traditional forms of worship are acquiring new functions, thereby becoming an important factor in the creation of new identities. In contemporary Europe pilgrimage is an expression both of the traditional kind of religious piety, individual and collective, and of the Post-Modernist pluralist culture, a quest for a distinct and specifically local sense of identity. Pilgrimage may also become the means of expression for an ideology or political identity. Under Communism religious pilgrimage in Poland had a political and national dimension; it was a symbol of the links between national and religious identity, and the continuity of tradition. The national mission of the Roman Catholic Church in Poland was associated with a search for the symbolic framework for collective worship and celebration that was common to many European countries. Jasna Góra is of course Poland's principal pilgrimage centre from the point of view of national identity. In the period under Communist domination this central symbol of patriotism was the destination of all who could not see themselves in the officially endorsed view of the world and who wished to demonstrate this. Jasna Góra is now in a new situation, in a country whose society is experiencing an identity crisis. The ideological divisions have become more complex; the role of the Church has changed; the social and cultural identity of the Polish people is coming to be more like a pluralist mosaic in character. The focus for the nation's pilgrimages is turning into a battlefield for the ideological identity of Polish society and for the continuation of its national and religious tradition.